

The Roles of Education in Cultural Transmission and Development: A Case Study of Thon Buri Orchardists' Culture*

Porntip Andhivarothai

ABSTRACT

This research aims to study the Thon Buri orchardists' culture, to analyze their cultural transmission in informal, formal and non-formal education, and to present the roles of education in cultural transmission in their community. The field areas covered are Bang Ramat and Bang Mot, respectively in Taling Chan and Chom Thong Districts, Bangkok. The research method employed consists of four techniques: (1) documentary study, (2) oral history, (3) field study (conducted through observation, individual and group interviews, and focus group discussions), and (4) critical appraisal and approval by education experts.

It was found that Thon Buri orchardists' culture indeed represents the age-old social heritage of Thai people. They lead a simple way of life, adhere to traditions and customs, have closely-knit extended family systems, are generous and mutually supportive, observe annual rituals and ceremonies, are devout Buddhists, and hand down their local wisdom from generation to generation. In orchard farming, orchardists use specific methods of making ridges and integrated farming. Orchards in Thon Buri are the sources of qualified fruit trees. However, big floods and urban development have caused much damage to the farms and thus discouraged orchardists from their occupation. Some of the orchardists have abandoned their farms altogether, while others have relocated to new orchards in other provinces. As a result, the Thon Buri orchardists' community has been weakened, which poses a threat to the survival of this unique culture. To counter this tendency, serious measures need to be implemented with a view to the sustained development of the culture.

The study also found that informal education plays the most important role in Thon Buri orchardists' cultural transmission. With its decreasing role, however, there is a growing concern that orchardists of 45 years of age or older might eventually be the last generation of recipients of their culture. Although non-formal education has focused on the application of knowledge and local wisdom, the implementation of the curriculum is not in line with the orchardists' way of life. Group dynamics are the principal method employed by the Thai government to transfer innovative farming techniques. As far as formal education is concerned, a positive trend is indicated, as the new curriculum in the year 2003 is partially based on local wisdom.

To sustain the Thon Buri orchardists' community, it is necessary that all parties concerned collaborate in educating people and promoting cultural development. The strategic plan for educational development is proposed as follows: (1) Orchardists document their culture, and organize learning activities to actualize their own potentials; (2) School groups design their own curriculum for their own students in each group; (3) All existing learning networks should be linked to promote cooperation between orchardists and school groups with a view to generating new knowledge and techniques. The establishment of an orchardists' community center is thus called for to serve as a liaison for coordination and cultural promotion.

* Doctoral dissertation of Department of Foundations of Education, Chulalongkorn University under the advice of Asst. Prof. Kanniga Sachakul, Ph.D. and Assoc.Prof. Siraporn Nathalang, Ph.D.

บทบาทการศึกษาในการสืบทอดและพัฒนาทาง วัฒนธรรม: กรณีศึกษาวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี*

พรทิพย์ อินทิวโรทัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อวิเคราะห์การสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวนในรูปแบบการศึกษาตามอรรถยาศัย การศึกษาในระบบ และศึกษานอกระบบ และเพื่อนำเสนอบทบาทการศึกษาในการพัฒนาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนฝั่งธนบุรี พื้นที่ศึกษา คือ แขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน และแขวงบางมด เขตจอมทอง วิจัยดำเนินการวิจัยมี 4 วิธี คือ 1) ศึกษาเอกสาร 2) ศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า 3) ศึกษาภาคสนาม โดยการสังเกตสัมภาษณ์เจาะลึก สัมภาษณ์กลุ่ม และสนทนากลุ่ม และ 4) นำเสนอผลการวิเคราะห์ให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาตรวจสอบ

ผลการวิจัย พบว่า วัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรีเป็นมรดกของสังคมไทยสืบมาหลายชั่วอายุคน ชาวสวนมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ยึดถือแบบแผนประเพณี มีระบบเครือญาติที่แน่นแฟ้น เอื้อเฟื้ออาทรต่อกัน เลื่อมใสในพุทธศาสนา รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีในรอบปี สังคมภูมิปัญญาสืบทอดกันมา การทำสวนมีลักษณะเฉพาะคือยกร่อง และทำสวนผสม สวนฝั่งธนบุรีมีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นถิ่นกำเนิดพันธุ์ไม้ผลชนิดดี และเป็นแหล่งผลิตเพื่อการส่งออก รายได้ของชาวสวนมักไม่แน่นอน วิถีชีวิตของชาวสวนได้รับผลกระทบมาจากปัญหาน้ำท่วม น้ำเค็ม น้ำเสีย และปัญหาการขยายตัวของเมืองอย่างต่อเนื่องโดยมิได้คำนึงถึงมิติวัฒนธรรม พื้นที่สวนลดลงทุกที ชุมชนชาวสวนที่เคยพึ่งตนเองได้กลับอ่อนแอลง มีการละทิ้งถิ่นไปทำสวนในจังหวัดต่าง ๆ โดยใช้ภูมิปัญญาเดิม ช่วงนี้จึงเป็นรอยต่อที่สำคัญในการสืบทอดและพัฒนาทางวัฒนธรรม เพื่อพลิกฟื้นชุมชนให้ดำรงอยู่ได้ต่อไป

ในการสืบทอดวัฒนธรรม พบว่า การศึกษาตามอรรถยาศัยมีบทบาทสำคัญที่สุด เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนชาวสวนสืบต่อกันมา แต่ปัจจุบันบทบาทนี้ลดน้อยลงมากจนกระทั่งขาดผู้สืบทอดชาวสวนซึ่งมีอายุ 45 ปีขึ้นไปอาจจะเป็นรุ่นสุดท้ายที่ยึดอาชีพนี้ การจัดการศึกษานอกระบบมีหลักสูตรที่เอื้อต่อการสืบทอด แต่การนำหลักสูตรไปใช้ยังไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวสวน บางหน่วยงานของรัฐใช้แนวคิดใหม่ในการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับชาวสวนโดยอาศัยกระบวนการกลุ่ม ส่วนการศึกษาในระบบตั้งแต่ในอดีตเอื้อต่อการสืบทอดองค์ความรู้ด้านการเกษตร แต่ผู้สืบทอดอาชีพนี้มีน้อยลง และในปัจจุบันไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวสวนเท่าที่ควร แต่มีแนวโน้มที่ดีที่จะเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชาวสวนมากยิ่งขึ้นในการสร้างหลักสูตรสถานศึกษาปี 2546

ในการพัฒนาทางวัฒนธรรมเพื่อให้ชุมชนชาวสวนดำรงอยู่ได้ ทุกฝ่ายจำเป็นต้องร่วมมือกันจัดการศึกษา คือ 1) กลุ่มชาวสวน สร้างบันทึกชาวสวนและจัดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตน 2) กลุ่มโรงเรียน สร้างหลักสูตรสถานศึกษาและจัดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนานักเรียน 3) เครือข่ายการเรียนรู้ เชื่อมประสานกลุ่มทั้งสองในการแสวงหาความรู้และรังสรรค์ความรู้ใหม่ ชุมชนชาวสวนควรจัดตั้ง "ศูนย์วัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี" ขึ้นเพื่อเป็นแม่ข่ายประสานงาน เป็นแหล่งรวมวิทยาการและเผยแพร่ความรู้อย่างต่อเนื่อง

* อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม รองศาสตราจารย์ ดร.ศิวพร ณ กลาง วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนาศึกษา ปีการศึกษา 2545

บทนำ

ภาคเกษตรกรรมเป็นฐานรากของระบบเศรษฐกิจไทยมาช้านาน และได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศในรอบ 40 ปีที่ผ่านมาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 ทำให้พื้นที่สีเขียวลดน้อยลง คุณภาพชีวิตของชาวสวนชาวนาตกต่ำ เช่นเดียวกับพื้นที่ฝั่งธนบุรีที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูกอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการทำสวนไม้ผลยืนต้นหลากหลายชนิดจนมีชื่อเสียงเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น ส้มบางมด นำมาซึ่งรายได้งดงามสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน แต่เมื่อมีการพัฒนาขยายเมืองรอบกรุงเทพมหานครอย่างไม่หยุดยั้ง พื้นที่สวนถูกรุกล้ำพร้อมทั้งระบบนิเวศถูกทำลายมากขึ้นทุกที จึงน่าสนใจว่าปรากฏการณ์นี้มีผลกระทบอย่างไรต่อวิถีชีวิตของชาวสวนฝั่งธนบุรี ซึ่งเป็นกรณีศึกษาที่ค่อนข้างหายาก องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวสวนมีมานานกว่าศตวรรษ แต่งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้มีน้อย และยังขาดมุมมองในเชิงพัฒนาศึกษา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับการสืบทอดและพัฒนาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนฝั่งธนบุรี ผ่านระบบการศึกษาทุกรูปแบบ เพื่อตอบสนองพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

วัตถุประสงค์การวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อวิเคราะห์การสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวน ในรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาในระบบ และการศึกษานอกระบบ และเพื่อนำเสนอบทบาทการศึกษาในการพัฒนาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนฝั่งธนบุรี โดยเลือกพื้นที่ภาคสนามของการศึกษาคั้งนี้ 2 แห่ง คือ พื้นที่แขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน ซึ่งอยู่ทางตอนบนของฝั่งธนบุรี และพื้นที่แขวงบางมด เขตจอมทอง ซึ่งอยู่ค่อนข้างตอนล่างของฝั่งธนบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ อันประกอบด้วย

1. ศึกษาเอกสาร เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวสวนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทของการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรในอดีตจนถึงปัจจุบัน เอกสารหลักที่ศึกษา ได้แก่ แผนการศึกษา หลักสูตรต่างๆ ตำราหรือแบบเรียนที่ใช้ในสมัยรัชกาลที่ 6 และปัจจุบัน รายงานข้อมูลเชิงกายภาพของสำนักงานเขต

2. ศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า เพื่อให้เข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน สภาพภูมิประเทศ สภาพสวน คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา

ชาวสวน และการปรับปรุงวิถีชีวิต รวมทั้งการสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวน โดยการสัมภาษณ์
ผู้อาวุโส 2 คน ชาวสวน 7 คน พระสงฆ์ 4 รูป และผู้นำท้องถิ่น 5 คน รวม 18 คน

3. ศึกษาภาคสนาม เพื่อศึกษาบริบทของชุมชนที่ศึกษา วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน
รวมทั้งการจัดการศึกษาของสถาบันการศึกษาและหน่วยงานของรัฐ โดยใช้การสังเกตทั้งแบบมี
ส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เจาะลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสนทนากลุ่ม

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในการสัมภาษณ์เจาะลึก ประกอบด้วย พระสงฆ์ 2 รูป ผู้นำท้องถิ่นและ
ผู้นำชุมชน 8 คน ชาวสวน 9 คน นักวิชาการและเจ้าหน้าที่การเกษตร 6 คน ผู้บริหารและครูโรงเรียน
ประถมศึกษาและโรงเรียนขยายโอกาส สังกัดกรุงเทพมหานคร และสังกัดกรมสามัญศึกษา รวม 19
คน ผู้บริหาร ครู ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนเขตตลิ่งชันและจอมทอง 3 คน รวมทั้งสิ้น
47 คน

ผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์กลุ่ม คือ ผู้นำท้องถิ่นแขวงบางมด 5 คน

การสนทนากลุ่ม มี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำท้องถิ่นแขวงบางระมาด 7 คน และกลุ่มนักเรียน
ที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่สาม 11 คน

ข้อมูลที่ได้ทั้งหมดจะนำมาวิเคราะห์เนื้อหา และสรุปข้อมูลแบบอุปนัย จากนั้นจะนำไป
เชื่อมโยงสู่บทบาทการศึกษาในการพัฒนาทางวัฒนธรรม

4. นำผลการวิเคราะห์บทบาทการศึกษาในการพัฒนาทางวัฒนธรรมมาเสนอต่อ
ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษา จำนวน 5 คน เพื่อตรวจสอบและให้ความเห็น

การเก็บรวบรวมข้อมูล เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกรกฎาคม 2544 จนถึงเดือนเมษายน 2546

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรีเป็นมรดกทางสังคมไทยที่ตกทอดกันมายาวนานหลายชั่ว
อายุคน ชาวสวนได้ตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความ
หลากหลายทางชีวภาพ การทำสวนของชาวสวนฝั่งธนบุรีมีลักษณะเฉพาะ คือ การยกร่อง ทำคัน
ดินกันโดยรอบขนาบ และขุดลำกระโดงเชื่อมต่อกับคลอง สวนแต่ละชนิดเป็นส่วนผสมที่ปลูกพืช
หลายชนิดต่างระดับกัน สวนที่มีพื้นที่น้อยมักปลูกพืชเบญจพรรณคละกันไป สร้างรายได้สูงต่อ
หน่วยพื้นที่ เป็นระบบการปลูกแบบดั้งเดิมเพื่อการยังชีพ สวนที่มีพื้นที่มากมักปลูกไม้ผลยืนต้นหรือ
พืชเศรษฐกิจเป็นหลัก แซมด้วยพืชอื่นที่อิงอาศัยกันได้ตามธรรมชาติ เป็นระบบการปลูกเพื่อการ
ค้าขาย สวนฝั่งธนบุรีที่นิยมทำกันมี 3 ประเภท คือ สวนไม้ผล ได้รับความนิยมสูงสุด รองลงมาคือ

สวนผัก ปลูกพวกมะกรูด ขิง ข่า ตะไคร้ และสวนไม้ดอกไม้ประดับ ได้แก่ กลัวยไม้ ตามลำดับ ปัจจุบันชาวสวนหันมาทำสวนผักและสวนไม้ดอกไม้ประดับกันมากขึ้น เพราะใช้พื้นที่น้อยและเก็บผลผลิตได้เร็ว สวนฝั่งธนบุรีเป็นแหล่งผลิตพืชผักผลไม้และดอกไม้ที่สำคัญแห่งหนึ่ง และมีการส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศ ได้แก่ มะกรูดอบแห้ง กลัวยไม้ สวนจึงเป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจของประเทศ สวนฝั่งธนบุรีเป็นแหล่งรวมพันธุ์กรรมพืชเก่าแก่ เช่น ลิ้นจี่อายุ 150 ปี ชาวสวนได้ใช้ภูมิปัญญา ทักษะความสามารถ และความอดทนในการเพาะพันธุ์และคัดเลือกพันธุ์ ถิ่นนี้จึงเป็นถิ่นกำเนิดพืชพันธุ์ไม้ผลที่ดีหลายชนิด ซึ่งมีผู้นำไปปลูกในจังหวัดต่างๆ เช่น มะไฟพันธุ์ครุฑิน พันธุ์ยายเพาะ พืชพันธุ์เหล่านี้ผูกพันกับวิถีชีวิตชาวสวนอย่างมาก จึงมีคุณค่าทางจิตใจยิ่งกว่าทางเศรษฐกิจ ชาวสวนได้ใช้ความขยันหมั่นผลสมผสานกับภูมิปัญญาที่สืบทอดมาในการทำสวนจนสามารถสร้างเอกลักษณ์ของท้องถิ่นได้อย่างภาคภูมิใจ เช่น ส้มบางมด ลิ้นจี่บางขุนเทียน กลัวยหอมจอมทอง มะม่วงพรหมณีชายเมียบางระมาด สวนแห่งนี้จึงเป็นต้นทุนทางธรรมชาติที่ล้ำค่าของชุมชน ของประเทศ และของโลก

ชาวสวนรักที่จะทำงานในสวนจนแทบไม่มีวันหยุด และทำอย่างมีแบบแผน ซึ่งสอดคล้องกับฤดูกาลในรอบปี งานในสวนมีมากมาย ทุกขั้นตอนล้วนแต่ต้องอาศัยความรู้ที่ละเอียด ลึกซึ้ง และทักษะความชำนาญที่สั่งสมมาตลอดชีวิต เป็นงานที่ต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์เพื่อให้ได้สวนสวยงามตามธรรมชาติ และก่อให้เกิดผลผลิตจำนวนมาก ซึ่งถือว่าเป็นรางวัลแห่งชีวิต สวนจึงมีความหมายต่อชีวิตชาวสวนตั้งแต่เกิดจนตาย

ด้านเศรษฐกิจ รายได้ของชาวสวนฝั่งธนบุรีมักไม่แน่นอน แต่ปัจจุบันมีแนวโน้มลดลง มีการลงทุนสูงแต่ผลผลิตที่ได้มีจำนวนน้อย ในอดีตหนักและพลูเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ดี และรัฐมีรายได้จากการเก็บอากรมากเช่นเดียวกัน ชาวสวนบางมดปัจจุบันอยากทำสวนส้มอย่างเดียว เพราะเคยทำรายได้สูงมาก ประมาณ 5-6 เท่า แรงงานแต่เดิมใช้แรงงานในครอบครัว และใช้การลงแขกหรือเอาแรงแลกกัน ปัจจุบันแรงงานในครัวเรือนเหลือน้อย การลงแขกเปลี่ยนเป็นการจ้างด้วยเงิน และแรงงานในท้องถิ่นหายากจนต้องจูงใจกัน ชาวสวนต้องเผชิญกับสภาพแรงงานขาดแคลนและค่าจ้างแรงงานสูง ในขณะที่ราคาผลผลิตตกต่ำ ไม่คุ้มค่าจ้างแรงงาน

ในการจำหน่ายผลผลิตนั้น สมัยก่อนใช้วิธีแลกของต่อของ แลกไว้ด้วยความเอื้ออาทรต่อกัน ไม่ได้มุ่งหวังกำไรมาก ชาวสวนจะนำ “ของสวน” มาแลกกับอาหารหรือสินค้าที่ต้องการกับเรือที่มาจากต่างถิ่นไกลๆ เกิดเป็นเครือข่ายการค้า เป็นสายใยเชื่อมคนสองดินแดนเข้าด้วยกัน แต่เมื่อเข้าสู่ระบบทุนนิยม มีการซื้อขายด้วยเงินตราอย่างเดียว ด้านการตลาด ชาวสวนนำผลผลิตออกสู่ตลาดทั้งทางน้ำและทางบก วิธีแรก ขายให้พ่อค้าคนกลางในท้องถิ่น พ่อค้าจะนำเรือมารับผลผลิตเพื่อนำไปจำหน่ายต่อ ปัจจุบันพ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคา ซึ่งเจ้าของสวนต้องยอมจำนน

อีกวิธีหนึ่ง ชาวสวนขายผลผลิตเองในตลาดท้องถิ่นหรือตลาดประจำ การนำของสวนออกสู่ตลาดทางน้ำเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวสวนที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน ภาพของตลาดน้ำในอดีตกลายเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นและเป็นจุดขายของการท่องเที่ยวที่ดึงดูดชาวต่างชาติทั่วโลกมาจนทุกวันนี้

โครงสร้างสังคมของชาวสวนผึ้งธนบุรีมีพื้นฐานมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ความเป็นอยู่ของชาวสวนเรียบง่าย สงบสุข ต้องพึ่งพาอิงอาศัยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พอกอยู่พอกิน วิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำ ริมคลองเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ร่วมกันของคนในชุมชน มีระบบครอบครัวเครือญาติเป็นฐานที่มั่นคงและสำคัญยิ่งต่อการสืบทอดอาชีพทำสวน ความสัมพันธ์ระดับนี้ยึดถือความกตัญญูรู้คุณและการตอบแทนบุญคุณ ส่วนความสัมพันธ์ในระดับชุมชนและสังคมยึดหลักการตอบแทนกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แบ่งปันอาหารกัน มีจิตสำนึกทางสาธารณะที่จะสละพื้นที่ของตนให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในการสัญจรไปมา ในแต่ละชุมชนยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณี ความคิด ความเชื่อที่เป็นมรดกตกทอดสืบทอดกันมา แต่เมื่อพื้นที่ผึ้งธนบุรีเพิ่งเปลี่ยนจากสภาพชนบทมาเป็นสภาพกึ่งชนบทกึ่งเมือง ดังนั้น โครงสร้างทางสังคมจึงเปลี่ยนไป มีลักษณะผสมผสานกัน ชาวสวนอาวุโสยังคงใช้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ในขณะที่ลูกหลานใช้วิถีชีวิตสมัยใหม่ตามกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยม สถาบันครอบครัวอ่อนแอลง ยากที่จะถ่ายทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมชาวสวนให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่

ความเชื่อของชาวสวนยังคงมีอยู่แต่จางคลายไปมากแล้ว ที่เห็นได้ชัด คือ การตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่และศาลตายาย การบวชนาคพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และแก้บนด้วยลูก

มหรสพที่ชาวสวนนิยมดูมีหลายอย่าง วัดจะเป็นศูนย์รวมการแสดง ที่พบเห็นในปัจจุบัน ได้แก่ ลิเก ไซนหน้าไฟก่อนฉาปนกิจศพ และดนตรีไทย เวลามีกานบุญ งานบวช งานศพ

อาหารของชาวสวนส่วนใหญ่เป็นอาหารธรรมชาติ หาได้จากในสวนและในคลอง มีคุณค่าสูงทางโภชนาการ อุดมด้วยสรรพคุณทางยา อาหารควาจำพวกแกง น้ำพริก ของยำ เป็นอาหารประจำครัวเรือน อาหารหวาน ทำจากของสวนที่มีอยู่ หรือแปรรูป บางอย่างทำเฉพาะในเทศกาล อาทิ กระจ่างสารท กาละแม บำนำหนัจัดงานจะมีการเลี้ยงอาหาร พ่อครัวแม่ครัวที่มีฝีมือจะมาช่วยงานโดยไม่คิดค่าแรง ผิดกับสมัยนี้หากคนทำครัวได้ยาก เจ้าภาพนิยมสั่งโต๊ะจีนมาเลี้ยง และครอบครัวชาวสวนเริ่มเปลี่ยนพฤติกรรมบริโภคตามแบบตะวันตก

วัดเป็นจุดศูนย์รวมทางสังคม ประเพณีในรอบปียังถือปฏิบัติสืบทอดมา งานประเพณีที่สำคัญที่สุดของชาวผึ้งธนบุรีคือประเพณีชักพระ ชาวสวนจะจัดงานทำบุญกลางสวนหรือทำขวัญสวนเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้เจ้าที่หรือเจ้าของสวนเดิมอันแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณ และขอให้พืชผล

งอกงาม แต่ประเพณีบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ความสำคัญของกิจกรรมเหล่านี้ลดน้อยลงทุกปี ผู้มาร่วมงานส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ ผู้ที่มาทำบุญที่วัดครั้งหนึ่งเป็นคนแปลกหน้าที่อาศัยอยู่ตามบ้านเช่าและหมู่บ้านจัดสรร

ภูมิปัญญาชาวสวนฝั่งธนบุรีที่สำคัญ ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการจัดการสวนและบริหารทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ ด้านการประดิษฐ์เครื่องใช้หรือหัตถกรรมด้านภาษา ได้แก่ ศัพท์เกี่ยวกับสวน การตั้งชื่อพันธุ์ไม้ต่างๆ รวมทั้งด้านอาหารการกิน

ปัญหาสำคัญที่ชาวสวนฝั่งธนบุรีเผชิญ คือ ปัญหาเรื่องน้ำ ทั้งน้ำท่วม น้ำเค็ม และน้ำเสีย ซึ่งเกิดขึ้นแต่ละช่วงต่อเนื่องกันไปตลอดปี จึงเป็นตัวเร่งให้ชาวสวนละทิ้งสวนฝั่งธนบุรีไปเรื่อยๆ ปัญหาสภาพดินเสื่อมโทรม รัฐได้เร่งรณรงค์ให้หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี มีการรวมกลุ่มกันผลิตปุ๋ยใช้เองและนำออกขาย เช่น สหกรณ์บางมดหลวงพ่อดาวร ปัญหาโรคและแมลงระบาด รัฐได้สนับสนุนให้ใช้การกำจัดศัตรูพืชด้วยชีววิธี นอกจากนี้ยังมีปัญหาการขายที่ดินสวนซึ่งเป็นปัญหาใหญ่และมีผลกระทบตามมามากมาย

ในบริบทของสวนฝั่งธนบุรีกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น พบว่า ภัยธรรมชาติจากน้ำท่วมและอิทธิพลของการขยายเมืองจากเขตชั้นในมาสู่เขตชั้นนอก ตลอดจนความเจริญทางเศรษฐกิจทุนนิยมของสังคมโลกาภิวัตน์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ส่งผลให้โครงสร้างสังคมและวิถีชีวิตชาวสวนต้องปรับเปลี่ยนไป ทั้งในเชิงพลิกฟื้นและบันทึก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะ 85 ปีที่ผ่านมา ระหว่างปี พ.ศ. 2460 - 2545 แบ่งเป็น 3 ช่วง ดังนี้

1. ช่วง พ.ศ. 2460 - พ.ศ. 2526 เป็น “ช่วงผจญน้ำท่วม” เกิดอุทกภัยรุนแรง 4 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2460, 2485, 2518 และ 2526 สวนล่ม เสียหายหนัก แต่ด้วยความอดสาหัสชาวสวนได้พลิกฟื้นสวนขึ้นมาใหม่ สามารถสร้างรายได้มากมายจากขายผลผลิต โดยเฉพาะช่วงปี พ.ศ. 2520-2522 ชาวสวนล้มบางมดมีฐานะร่ำรวยกันทั้งนั้น ชาวสวนได้เรียนรู้ว่า น้ำจะท่วมทุกปีซึ่งจะนำแร่ธาตุและปุ๋ยอย่างดีมากด้วย ชาวสวนปรับปรนวิถีชีวิตด้วยการปลูกพืชล้มลุกหรือปลูกพืชที่ทนต่อสภาพน้ำท่วม

2. ช่วงปี พ.ศ. 2527 - 2538 เป็น “ช่วงผจญเศรษฐกิจทุนนิยม” หลังน้ำท่วมรุนแรงมากในปี พ.ศ. 2526 สวนล่มหมด ชาวสวนยังถูกกระหน่ำซ้ำเติมด้วยอิทธิพลของการพัฒนาขยายตัวเมืองส่งผลให้ที่ดินมีราคาสูงลิ่ว ชาวสวนจึงหันมาขายที่ดินสวนจำนวนมาก แล้วอพยพโยกย้ายไปบุกเบิกที่นา ใช้ภูมิปัญญาเดิมยกร่องสวนขึ้นใหม่ในหลายจังหวัด เช่น รังสิต นครนายก, สมุทรสาคร, นครปฐม, ราชบุรี, จันทบุรี และมีการปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่ พืชพันธุ์ไม้ผลจากถิ่นนี้ได้แพร่กระจายไปสู่ถิ่นใหม่ แต่รสชาติเปลี่ยนไป สู้ของเดิมไม่ได้ ทั้งนี้เป็นเพราะสภาพดิน

ต่างกัน ส่วนชาวสวนอีกกลุ่มหนึ่งยังไม่ยอมพ่ายแพ้ต่อปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การรุกเข้ามาของหมู่บ้านจัดสรรและโรงงานอุตสาหกรรม ปัญหาน้ำเน่าเสียและน้ำเค็มที่ยากแก่การแก้ไข

3. ช่วงปี พ.ศ. 2539 - 2545 เป็น “ช่วงผจญวิกฤตเศรษฐกิจ” เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจทำให้ราคาที่ดินตก ไม่มีคนซื้อ สวนถูกทิ้งร้าง ทำให้ระบบนิเวศเสื่อมโทรม ในขณะที่รัฐดำเนินการก่อสร้างโครงข่ายคมนาคมทางบกหลายโครงการอย่างไม่หยุดยั้ง มีการเวนคืนที่ดินสวนมากมาย และตัดถนนหลายสายผ่านใจกลางสวน ในปี พ.ศ. 2545 เศรษฐกิจเริ่มฟื้นตัว นายทุนกลับมากว้านซื้อที่ดินใหม่อีก ขณะเดียวกันชาวสวนที่มีเลือดรักสวนเต็มตัวกลุ่มหนึ่งไม่ยอมละทิ้งสวน แต่พยายามต่อสู้กับสภาพปัญหาอย่างอดทน และยอมเสี่ยงลงทุนเพื่อรื้อฟื้นสัมปบางมดกลับมาใหม่ในหลายพื้นที่ เพราะความสุขของชาวสวนคือการได้ทำงานในสวน ได้ใกล้ชิดกับธรรมชาติ

ในขณะที่ชุมชนชาวสวนต้องเผชิญกับกระแสการพัฒหน้าที่ทันสมัย ส่งผลให้ชาวสวนซึ่งเคยพึ่งตนเองได้ ประสบปัญหาในการดำเนินชีวิตมากมาย อาชีพชาวสวนถูกประเมินค่าต่ำ สมาชิกรุ่นใหม่ไม่มีใครอยากสืบทอดอาชีพนี้ แรงงานในครอบครัวลดน้อยลง มีการละทิ้งถิ่นเกิด กิจกรรมทางศาสนาซบเซาลงไป การรวมกลุ่มของชุมชนเพื่อทำกิจกรรมส่วนรวมเป็นไปอย่างหลวมๆ ชุมชนชาวสวนที่เคยเข้มแข็ง มีชีวิตชีวา กลายเป็น “ชุมชนที่กำลังเจ็บป่วย” เหลือเพียงชาวสวนผู้สูงอายุกลุ่มหนึ่งเท่านั้นที่พยายามรักษาวัฒนธรรมชาวสวนอย่างเหนียวแน่นมาจนทุกวันนี้ ผู้ที่จะแก้ไขให้พลังชุมชนฟื้นตัวนั้นคือทุกคนทุกฝ่ายทุกหน่วยงานจะต้องร่วมมือกัน เพื่อให้ชุมชนสามารถปรับตัวและดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

2. จากการศึกษาร่องรอยของการสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านระบบการศึกษา 3 ระบบ พบว่า

2.1 การศึกษาตามอัธยาศัยมีบทบาทสำคัญที่สุดในการสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี ทำให้วัฒนธรรมชาวสวนสามารถอยู่รอดและดำรงอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้ การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นกระบวนขัดเกลาทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนชาวสวนสืบทอดกันมา เป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชาวสวนแบบองค์รวม ไม่แยกส่วน ครอบครัวหลายมิติทั้งการทำมาหากิน ความเชื่อ พิธีกรรม การนับถือพุทธศาสนา ระบบอาวุโส บทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว มีบิดามารดาหรือเครือญาติเป็นผู้อบรมสั่งสอนในเบื้องต้น แหล่งการเรียนรู้มีอยู่ทุกที่ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนที่สำคัญคือบ้าน สวน ตลาด และวัด สารการเรียนรู้ต่อบนของต่อการดำรงชีวิตของชาวสวนโดยเน้นการทำสวนเป็นหลัก รวมทั้งภูมิปัญญาชาวสวนที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมา วิธีการเรียนรู้มีทั้งเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยผ่านช่องทางหลากหลาย เช่น สังเกตและจดจำ ลองผิดลองถูก ลงมือปฏิบัติจริง และเรียนรู้จากกระบวนกรกลุ่ม โดยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่นทั้งแบบทางการและไม่ทางการ

การประเมินผลจากการเรียนรู้ในวิถีชีวิตนั้น ชาวสวนจะตระหนักรู้ได้ด้วยตนเอง ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นในตัวของผู้เรียนคือความสามารถ ความชำนาญ และความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถที่จะพึ่งตนเองได้

ปัญหาสำคัญที่พบคือ ชาวผู้สืบทอดอาชีพทำสวนที่เป็นทายาทโดยตรง ชาวสวนรุ่นปัจจุบันซึ่งมีอายุประมาณ 45 ขึ้นไป อาจจะเป็นรุ่นสุดท้ายที่ยึดอาชีพนี้ เพราะลูกหลานชาวสวนรุ่นใหม่ไม่สนใจประกอบอาชีพทำสวนแต่จะไปประกอบอาชีพอื่น และมีแนวโน้มจะขายที่สวนซึ่งเป็นมรดกตกทอดแลกเปลี่ยนกับเงินตรา บทบาทการศึกษาตามอรรถยาศัยในการสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวนลดน้อยลงมาก จนไม่สามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ไปสู่อีกรุ่นหนึ่งได้

2.2 บทบาทการศึกษานอกระบบในการสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี พบว่ามีบทบาทน้อย กระทำโดยหน่วยงานรัฐ 4 แห่ง คือ 1) กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ 2) ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตตลิ่งชันและสำนักงานเขตจอมทอง 3) กองส่งเสริมอาชีพ สำนักพัฒนาชุมชนกรุงเทพมหานคร และ 4) สำนักงานเกษตรเขตตลิ่งชัน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีการจัดหลักสูตรหรือโครงการที่เชื่อมโยงกับอาชีพเกษตร แต่ในทางปฏิบัติ การนำหลักสูตรไปใช้ของบางหน่วยงานยังไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวสวน มีหลายโครงการสามารถตอบสนองความต้องการของชาวสวน เปิดโอกาสให้กลุ่มชาวสวนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทั้งในระดับชุมชนและระดับเขต รวมทั้งติดตามและประเมินผล เป็นผลให้ชาวสวนได้รับการพัฒนาศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ นับว่าเป็นแนวทางของการพัฒนาทางวัฒนธรรมของชาวสวนที่ดี นอกจากนี้ การจัดการศึกษานอกระบบของหน่วยงานรัฐที่ส่งเสริมด้านการเกษตรเริ่มมีการปรับเปลี่ยนแนวคิด จากการ “สอน” ชาวสวนโดยตรง มาเป็น “การแลกเปลี่ยนเรียนรู้” โดยอาศัย “กระบวนการกลุ่ม” เปิดโอกาสให้ชาวสวนเรียนรู้ร่วมกันและพัฒนาศักยภาพของตนเอง รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนส่งเสริมตามความต้องการของชาวสวน “เครือข่ายการเรียนรู้” นี้ จึงเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชน ระหว่างชุมชนของตนกับชุมชนอื่น เกิดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาที่สามารถแก้ปัญหาชุมชนชาวสวนได้

2.3 การจัดการศึกษาในระบบของประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมานั้น เชื้อต่อการสืบทอดองค์ความรู้ด้านการเกษตรมาทุกยุคทุกสมัย แต่ไม่อาจสนองพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ที่ต้องการให้มีผู้สืบทอดอาชีพเกษตร ผู้ที่สืบทอดอาชีพเกษตรโดยตรงนับวันจะมีจำนวนลดลงและต้องพึ่งพาการศึกษาตามอรรถยาศัยมากกว่าในระบบ

การศึกษาในระบบ โดยให้หลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา พ.ศ. 2521 ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 ที่ผ่านมา พบว่ามีบทบาทน้อยในการสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวน แม้ว่าหลักสูตรจะได้

แทรกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับด้านการเกษตรไว้แล้ว และเปิดโอกาสกว้างให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการเรียนการสอน แต่ในทางปฏิบัติ ผู้บริหาร ครู และชุมชน ไม่ได้ร่วมมือกันอย่างจริงจัง เรื่องวัฒนธรรมชาวสวนอันเป็นรากเหง้าของชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่จึงถูกละเลย ส่วนใหญ่โรงเรียนจะจัดกิจกรรมการปลูกผักและขยายพันธุ์พืชตามเนื้อหาหลักสูตรเป็นหลัก แต่หลังจากที่มีการประกาศใช้หลักสูตรขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 แล้ว ปลายปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา พบว่า หลายโรงเรียนพยายามจะสร้างหลักสูตรสถานศึกษาเชื่อมโยงกับชุมชนหรือวิถีชีวิตของชาวสวนมากขึ้น ทั้งนี้โรงเรียนจะสามารถสืบทอดวัฒนธรรมชาวสวนได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับผู้บริหารโรงเรียนเป็นสำคัญในอันที่จะผลักดันและประสานความร่วมมือกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

3. ในการพัฒนาทางวัฒนธรรมเพื่อให้ชุมชนชาวสวนดำรงอยู่ได้ ทุกฝ่ายจำเป็นต้องร่วมมือกันในการจัดการศึกษาอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้จึงได้เสนอบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนฝั่งธนบุรี โดยแบ่งผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

1. กลุ่มชาวสวนฝั่งธนบุรี มีบทบาทหลักในการจัดการศึกษาเพื่อชุมชนชาวสวน คือ

1.1 สร้าง “บันทึกชาวสวน” โดยเริ่มจากฐานรากของชุมชน คือ ชาวสวน ซึ่งเป็นผู้รู้ดีที่สุดในเรื่องที่จะบันทึก เพื่อเป็นมรดกฝากไว้กับแผ่นดิน จัดทำในรูปแบบของโครงการ เนื้อหาสาระจะเป็นสิ่งที่มีความหมายและมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิต ช่วยให้ชุมชนพัฒนาตนเองได้บนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมโดยเริ่มจากโครงการเล็กๆ ก่อน จากนั้นค่อยๆ ขยายออกไปตามความเหมาะสม

1.2 จัดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนา เปิดโอกาสให้ชาวสวนเรียนรู้ด้วยกระบวนการกลุ่มและพัฒนาศักยภาพของตนเอง สาระแห่งการเรียนรู้มีความซับซ้อน ลุ่มลึกยิ่งขึ้น หรือเป็นการต่อยอดจากองค์ความรู้เดิมที่ได้บันทึกไว้ ในกระบวนการนี้ มี 4 ขั้นตอน คือ รวมคน รวมสมอง รวมสองมือ และรวมใจ เป็นกระบวนการแห่งพลวัตที่เกิดเป็นวงจรการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องนำไปสู่โครงการที่มีกิจกรรมหลากหลายและจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น

2. กลุ่มโรงเรียนในชุมชน มีบทบาทหลักในการจัดการศึกษาในระบบตามหลักสูตรขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ซึ่งจะเริ่มใช้ทั่วประเทศในปีการศึกษา 2546 โดยชาวสวนจะต้องมีส่วนร่วมในการสร้างและพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา

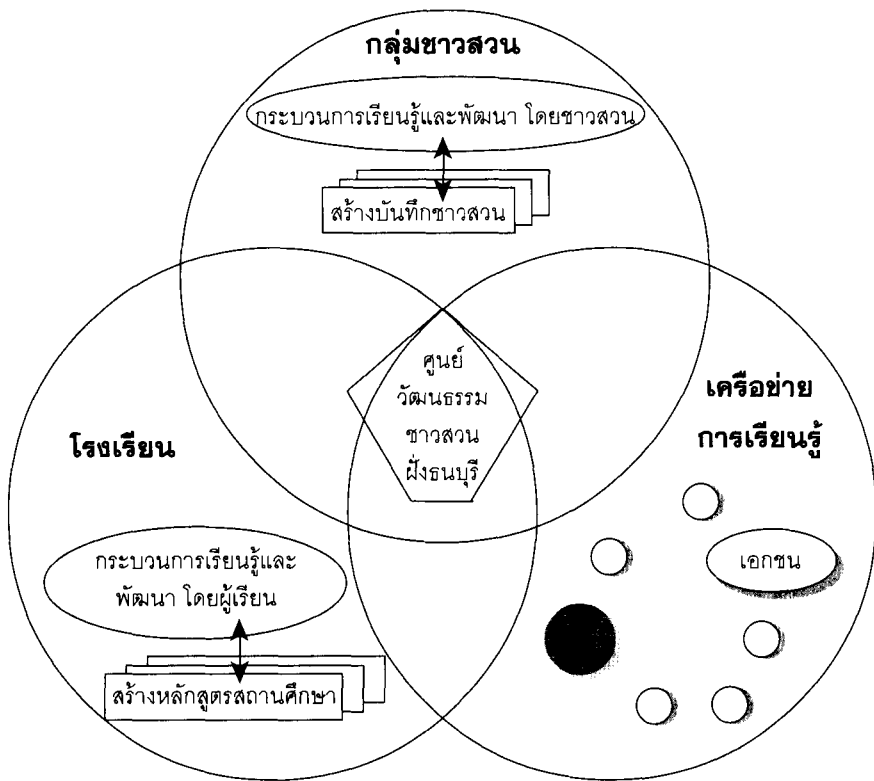
2.1 สร้างหลักสูตรสถานศึกษาในบริบทชุมชนชาวสวน โดยใช้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางสามารถสอดแทรกบูรณาการเนื้อหาสาระไว้ในรายวิชาต่างๆ ทุกระดับชั้น บางโรงเรียนได้เริ่มต้นสร้างหลักสูตรตามแนวนี้อแล้ว

2.2 จัดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนา โดยกลุ่มนักเรียน จัดทำ “โครงการ” ต่างๆ ตามความสนใจ เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ จากความรู้เดิม นักเรียนจะได้ฝึกกระบวนการคิดวิเคราะห์ แสวงหาความรู้ด้วยตนเองจากแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ได้สัมผัสชีวิตจริงของชาวสวน อันจะทำให้เด็กเกิดความผูกพันและสำนึกรักในท้องถิ่น เห็นคุณค่าของสวน ผลงานของนักเรียนที่แปลกใหม่น่าสนใจ ชุมชนอาจจะนำไปขยายผลต่อให้กว้างไกลยิ่งขึ้น

3. เครือข่ายการเรียนรู้ มีบทบาทเสริมหรือสนับสนุนการจัดการศึกษาของ 2 กลุ่มแรก ในการแสวงหาความรู้และรังสรรค์ความรู้ใหม่อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้ชาวสวนสามารถปรับตัวได้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เครือข่ายการเรียนรู้นี้มีมากมายทั้งภายในและภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐและเอกชน

เพื่อให้การจัดการศึกษาในการพัฒนาทางวัฒนธรรมดำเนินไปด้วยดี ชุมชนชาวสวนควรจัดตั้ง “ศูนย์วัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี” ขึ้น เพื่อเป็นแม่ข่ายในการประสานงานทั้ง 3 กลุ่ม เป็นแหล่งรวมวิทยาการด้านนี้อย่างเป็นระบบ เช่น บ้านที่กชาวสวน หลักสูตรสถานศึกษา ฯลฯ

แผนภาพของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนฝั่งธนบุรี

โดยอาศัยสื่อรูปแบบต่างๆ ได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อเทคโนโลยี สื่อของจริง รวมทั้งอาจจะจัดเป็น “สวนสาริตที่มีชีวิต” และเผยแพร่องค์ความรู้เหล่านี้ด้วยวิธีที่หลากหลาย อันได้แก่ จัดทำ website จัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เช่น นิทรรศการ ประชุมสัมมนา ท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เป็นต้น ในการจัดตั้งศูนย์นั้นอาจเริ่มต้นที่วัด เพราะวัดเป็นศูนย์รวมของชุมชนชาวสวนมาช้านาน

จากผลการวิจัยเรื่องนี้ มีประเด็นที่น่าสนใจหลายประเด็น ดังต่อไปนี้

1. คุณค่าของสวนฝั่งธนบุรี ชาวสวนสร้างสวนขึ้นมาด้วยสองมือของตนเองและจากภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา สวนจึงมีความหมายและคุณค่าต่อชาวสวนและสรรพชีวิตอื่น ๆ บนโลกนี้

1.1 สวนในฐานะต้นทุนทางธรรมชาติ สวนเป็นแหล่งรวมพันธุ์พืชนานาชนิด ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นมรดกทางธรรมชาติที่ควรจะได้รับปกป้องมิให้ความเจริญของเมืองเข้ามาทำลาย สวนเป็นแหล่งกำเนิดพันธุ์ไม้ผล ไม้ดอกไม้ประดับต่างๆ ที่มีมูลค่าสูงทางเศรษฐกิจ เช่น ทุเรียน ส้ม มะม่วง กัลยไม้ พันธุ์ที่ดีหลายชนิดถูกนำไปปลูกในจังหวัดต่างๆ สวนเป็นแหล่งสร้างความรื่นรมย์แก่ชีวิต ช่วยคลายเครียด ทำให้จิตใจอ่อนโยน เป็นแหล่งผลิตออกซิเจนเปรียบเสมือนปอดของเมืองใหญ่ หรือเป็นสวนสาธารณะที่รัฐไม่ต้องลงทุนเสียค่าใช้จ่ายแม้แต่หน่วย

1.2 สวนในฐานะต้นทุนทางเศรษฐกิจ เป็นแหล่งผลิตอาหารที่ชาวสวนไม่ต้องซื้อหาช่วยประหยัดรายจ่าย ยิ่งบริโภคมาก สุขภาพยิ่งแข็งแรง สวนเป็นแหล่งสร้างรายได้หลักให้แก่ครอบครัว และสร้างรายได้เข้าประเทศจากการส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศ ในฐานะที่ประเทศไทยต้องการจะเป็นครัวของโลก ยิ่งสวนฝั่งธนบุรีอยู่ใกล้ศูนย์กลางขนส่งของประเทศ สามารถส่งผลผลิตถึงมือผู้บริโภคได้รวดเร็ว จึงเป็นที่ต้องการของตลาด และประหยัดค่าใช้จ่ายในการขนส่ง

1.3 สวนในฐานะต้นทุนทางวัฒนธรรม ที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมชาวสวน มีแบบแผนการประเพณีปฏิบัติ การอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร และสันติสุข มีจิตสำนึกและรับผิดชอบต่อความเป็นสาธารณะ ชาวสวนที่เติบโตมาพร้อมกับสวนจะผูกพันกับสวนแน่นแฟ้นชั่วชีวิต

1.4 สวนในฐานะต้นทุนทางการศึกษา เป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตซึ่งได้สะสมพันธุ์ไม้ไว้หลากหลายชนิด บ่งบอกถึงร่องรอยในอดีตเชื่อมต่อกับปัจจุบัน โดยเฉพาะพันธุ์ไม้เก่าแก่อายุนับร้อยปี ยืนตระหง่านเป็นประจักษ์พยานถึงความเป็นมาของชุมชนดั้งเดิม รอคอยให้คนรุ่นใหม่ได้มาศึกษาเพื่อจะได้ “รู้ซึ่ง” ถึงอดีตของตนเอง สวนเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดในวิถีชีวิตของชาวสวน เป็นห้องเรียนธรรมชาติอันกว้างใหญ่ที่รวมสรรพวิชาหลายสาขา ปลูกนิสัยให้ผู้เรียนมีความขยัน อดทน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน สวนจึงเหมาะกับทุกเพศทุกวัยที่จะเข้าไปสัมผัสเรียนรู้

ในบริบทของสวนที่มีต้นทุนอยู่มากมายดังได้กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า เราควรจะสวนพื้นที่นี้ไว้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของผู้ไม่รู้ทั้งหลาย และเป็นแหล่งข้อมูลสหวิทยาการ เพราะประเทศไทยต้องการรวบรวมและสร้างองค์ความรู้ของชาติที่หลากหลายสาขาวิชา เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการพิจารณาวางแผนพัฒนาชาติต่อไป อาทิ นักวิทยาศาสตร์ สามารถเข้ามาศึกษาวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์ เพราะสวนฝั่งธนบุรีมีความหลากหลายของพันธุ์พืช ซึ่งจะสอดคล้องกับทิศทางการวิจัยของประเทศไทย ในการวิจัยและพัฒนาทรัพยากรเศรษฐกิจพื้นเมือง และการวิจัยการจัดสร้างแหล่งอนุรักษ์พันธุกรรมและปรับปรุงสายพันธุ์ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2543: 9-24) นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สามารถเข้ามาเรียนรู้ระบบนิเวศ การจัดการทรัพยากรอย่างสมดุล และสัมผัสธรรมชาติที่เรียบง่ายได้อย่างใกล้ชิด ดังเช่นที่เขตกิ่งชันจัดทัวร์คลองชมสวนผลไม้หรือสวนกล้วยไม้ รวมทั้งนักจัดการด้านวัฒนธรรม (cultural management) สามารถเข้ามาศึกษาแนวทางการบริหารจัดการสวนเหล่านี้ให้ชาวสวนได้รับประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาของชาติควรที่จะสนับสนุนส่งเสริมทุกวิถีทาง เพื่อให้เยาวชนได้ใช้พื้นที่สวนเหล่านี้เป็น “สวนแห่งการเรียนรู้”

2. สวนในบริบทที่เปลี่ยนแปลง สวนฝั่งธนบุรีในปัจจุบันต้องเผชิญกับปัญหาหอบด้านสวนจึงค่อยๆ หมดความสำคัญและลดคุณค่าลงอย่างเห็นได้ชัด ความหลากหลายทางชีวภาพลดน้อยลงมาก อันเนื่องมาจากน้ำท่วม น้ำเน่า น้ำเค็ม พันธุ์ไม้หลายชนิดใกล้จะสูญพันธุ์ และหลายชนิดสูญพันธุ์ไปแล้วจากถิ่นนี้ อย่างทุเรียนที่เคยเลื่องชื่อ เช่นเดียวกับส้มบางมดเหลือเพียง “ตำนาน” รอคอยการผลิตซ้ำ การเก็บของสวนไปประกอบอาหารในครัวเรือนอย่างแต่ก่อนกลายเป็นความยุ่งยาก เสียเวลา สู้ซื้อจากตลาดไม่ได้ การซื้ออาหารสำเร็จ (อาหารถุง) เป็นที่นิยมกันแทบทุกบ้าน ชาวสวนได้ยอมรับวิถีชีวิตแบบบริโภคนิยมอย่างชาวเมืองไปแล้ว รายได้จากการทำสวนไม่แน่นอน และมีแนวโน้มลดลง กลายเป็นรายได้เสริม ไม่ใช่รายได้หลักอย่างแต่ก่อน การจ้างองที่ดินสวนหรือขายสวน ช่วยให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือสูงๆ แต่ทำสวนไม่เป็น จึงหันไปยึดอาชีพอื่น ค่านิยมของบิดามารดาต้องการให้ลูกหลานเรียนหนังสืออย่างเดียว การศึกษาในระบบได้ทำให้ลูกหลานชาวสวนห่างไกลสวน ลูกหลานชาวสวนจึงไม่ผูกพันและไม่เห็นคุณค่าความสำคัญของสวน อีกทั้งยังสนับสนุนให้บิดามารดาขายสวน ซึ่งผิดกับสมัยก่อนบิดามารดาจะหวงแหนสวนเก็บไว้เป็นมรดกมอบให้ลูกหลานไว้ทำมาหากินสืบต่อกันมา เมื่อการขยายเมืองรุกเข้ามา สวนจึงถูกขายกลายเป็นอาคารบ้านเรือน บางแห่งถูกทิ้งร้างรอกึ่งกำไรขายต่อ วัฒนธรรมชาวสวนถูกปรับเปลี่ยนไปตามกระแสสังคมเมืองมากขึ้นทุกที

สวนและวัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรีภายใต้บริบทที่เปลี่ยนไปกำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤตที่อาจจะสูญสลายไปตามกระแสการพัฒนาที่ทันสมัย กระแสทุนนิยม และกระแสการบริโภคนิยม

แต่นับวันกระแสที่คุกคามเหล่านี้กำลังถูกท้าทายและถูกแทนที่ด้วยกระแส localization และ กระแสการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นจึงควรมีการผนึกกำลังกันจากทุกฝ่ายในการพลิกฟื้นวิกฤตนี้ให้เป็น โอกาส เพื่อจะได้รักษามรดกธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมนี้ไว้ให้ยั่งยืนยาวนานที่สุด

3. ถนน สัญลักษณ์แห่งการพัฒนาและการทำลาย กรุงเทพมหานครได้พัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งเชื่อมโยงกับพื้นที่ชานเมืองอย่างต่อเนื่อง ในช่วงระยะ 10 กว่าปีที่ผ่านมา มีการตัดถนนผ่านพื้นที่สวนหลายสาย ตามแนวถนนสายหลักมีการพัฒนาขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่ทางพาณิชยกรรมเพิ่มมากขึ้นในขณะที่พื้นที่เกษตรกรรมลดลงอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิด ความได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรกรรม ยิ่งมีการพัฒนาขยาย โครงข่ายการคมนาคมมากเท่าไร พื้นที่สวนยิ่งถูกทำลายมากเท่านั้น ที่ดินสวนแปลงใหญ่ถูกกว้าน ชื้อเพื่อนำไปสร้างหมู่บ้านจัดสรรหลายโครงการ รวมทั้งตั้งโรงงานอุตสาหกรรม จนมีคำกล่าวที่ว่า “ปลูกอะไรก็ไม่งามเท่าปลูกตึก”

ในอนาคต รัฐได้วางโครงการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกอย่างกว้างขวาง กระทบต่อ เขตจอมทองและบริเวณใกล้เคียงเป็นอันมาก เช่น โครงการถนนสายหลักและสายรอง 6 สาย โครงการระบบทางด่วนสายดาวคะนอง-วงแหวนรอบนอก โครงการศูนย์คมนาคมกรุงเทพฯ ด้านใต้ เป็นต้น (สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2544: (5) 18-23) เช่นเดียวกับเขตตลิ่งชัน กำลัง ถูกเปลี่ยนสภาพจากพื้นที่สวนเป็นเขตที่อยู่อาศัยใหม่ที่มีการคมนาคมสะดวก ทำให้ผู้คนหลังไหล เข้ามาอยู่อาศัยกันมาก ชี้ให้เห็นว่า ในการใช้ประโยชน์และพัฒนาที่ดินของทั้งสองเขตดังกล่าว รัฐมิได้คำนึงถึงพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นรากเหง้าของชุมชนดั้งเดิมเท่าที่ควร การนำ พื้นที่เกษตรกรรมชั้นดีเหล่านี้ไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นจึงเป็นการใช้ที่ดินผิดประเภท หรือใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่คุ้มค่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นเช่นนี้มีหลายแห่ง ดังจะเห็นได้จากผลการวิจัย เรื่อง การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวนจังหวัดนนทบุรี (ญาณิ สรประไพ, 2538) พบว่าการขยายเมืองโดยรอบกรุงเทพฯ ทำลายสวนผลไม้ ถมคูคลอง เฉพาะใน จังหวัดนนทบุรี พื้นที่สวนเป็นบริเวณกว้างขวางได้เปลี่ยนแปลงเป็นโรงงานอุตสาหกรรม หมู่บ้าน จัดสรร ศูนย์การค้า ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ระบบนิเวศน์ขาดความสมดุล ซึ่งเป็นผลกระทบต่อการทำสวนโดยตรง ฉะนั้น รัฐจึงควรตระหนักอย่างยิ่งถึงมิติด้านพื้นฐานทาง สังคมและวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ การพัฒนาพื้นที่ในอนาคตควรเป็นการพัฒนาควบคู่ไปกับการ รักษาไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่นั้นอย่างจริงจัง

4. การจัดการศึกษาของชุมชน ภายใต้การดำเนินงานของรัฐในช่วงที่ผ่านมา 100 กว่าปี นั้นสะท้อนให้เห็นว่ารัฐเป็นผู้จัดการศึกษาเพียงฝ่ายเดียว ทำให้โรงเรียนกับชุมชนแยกออกจากกัน ทั้งที่สมัยก่อนนั้น ครอบครัวหรือชุมชนเป็นผู้จัดการศึกษาให้แก่บุตรหลานของตน ปัจจุบันเมื่อ

มีการปฏิรูปการศึกษาขึ้น จึงได้คืนบทบาทการจัดการศึกษาให้กับชุมชน ในการจัดการศึกษาของชุมชนชาวสวนผึ้งธนบุรีเพื่อสืบทอดและพัฒนาทางวัฒนธรรมนั้น ชุมชนมีปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนาที่พอเพียง คือ มีทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่สวน คลอง มีทรัพยากรบุคคล ได้แก่ ชาวสวน พระสงฆ์ และมีทุน ได้แก่ ผลผลิต รายได้ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนเหลืออยู่ ได้แก่ กลุ่มผู้นำท้องถิ่นซึ่งเป็นชาวสวน ภูมิปัญญาชาวสวน การรวมกลุ่มต่างๆ ปัจจัยเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ภาคีอื่นเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในการพัฒนาทางวัฒนธรรม และช่วยกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง การจัดการกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของเสรี พงศ์พิศ วิชิต นันทสุวรรณ และทีมงานมูลนิธิหมู่บ้าน (2545: 3) ที่เห็นว่า การจัดการกระบวนการเรียนรู้สำหรับชุมชนคือการช่วยให้ชุมชนค้นพบและพัฒนาศักยภาพของตนเองจนสามารถพึ่งพาตนเองได้

5. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

5.1 ภาครัฐควรจะมีนโยบายในการจัดวางผังเมือง แบ่งประเภทการใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างชัดเจนและเหมาะสม ควรที่จะอนุรักษ์พื้นที่สีเขียวนี้ไว้เพื่อการเกษตรเท่านั้น

5.2 ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมของแต่ละเขต ควรร่วมมือในการจัดอบรมให้ความรู้แก่ผู้บริหารโรงเรียนและครูเกี่ยวกับชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ เพราะฝ่ายนี้มีนักวิชาการหลายด้านและเป็นหน่วยงานที่ใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด จะรู้สึกซึ่งถึงปัญหาของชุมชนเป็นอย่างดี

5.3 ในหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิตหรือศึกษาศาสตรบัณฑิต หมวดวิชาครู ควรจะบรรจุรายวิชาว่าด้วยการศึกษาและพัฒนาชุมชน เน้นการฝึกภาคสนาม เพื่อเตรียมครูรุ่นใหม่ให้สามารถทำวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับชุมชนหรือท้องถิ่นที่โรงเรียนตั้งอยู่ได้ ซึ่งองค์ความรู้ที่ได้รับควรจะเป็นภาพรวมและครอบคลุมหลายมิติ เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม ปัญหาของชุมชน ฯลฯ

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1. ควรจะมีการวิจัยเพื่อติดตามผลการนำวัฒนธรรมชาวสวนหรือภูมิปัญญาชาวสวนไปใช้ในการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาและการจัดการเรียนการสอน

2. ควรจะมีการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาชาวสวนแต่ละภาค แต่ละท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง

3. ควรจะมีการศึกษาและวิเคราะห์ผลกระทบของระบบโครงข่ายคมนาคมทางบกที่มีต่อภาคเกษตรกรรมและเสนอแนวทางแก้ไข

4. ควรจะมีการสำรวจและวิจัยเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพของผึ้งธนบุรี

เอกสารอ้างอิง

- กรุงเทพมหานคร, สำนักผังเมือง. (2544). **รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการจัดทำแผนผังพัฒนาเขตกรุงเทพมหานคร เขตจอมทอง ปีงบประมาณ 2543**. กรุงเทพฯ: สำนักผังเมือง.
- คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, สำนักงาน. (2543). **ทิศทางและแผนวิจัยเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ตรวจสอบแผนงานวิจัยหรือชุดโครงการวิจัยและโครงการวิจัยของส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจที่เสนอของบประมาณประจำปีตามมติคณะรัฐมนตรี สำหรับปีงบประมาณ 2544-2546 ฉบับปรับปรุง**.
- ญาณี สรประไพ. (2538). **การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวนจังหวัดนนทบุรี**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เสรี พงศ์พิศ วิชิต นันทสุวรรณ และทีมงานมูลนิธิหมู่บ้าน. (2545). **บทประกอบ powerpoint ชุดกระบวนการเรียนรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิหมู่บ้าน.